

А.В. Кукуруза
Викладач кафедри
всесвітньої історії
та правознавства
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ВИХІД УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ В СКЛАДІ СРСР у 1945-1964 рр.

У статті зроблена спроба з'ясувати, на скільки широким був простір для зовнішньополітичних кроків УРСР у 1945-1964 рр. Акцентується увага на підписанні ряду міжнародних договорів, їх вплив на розвиток української державності, міжнародного визнання.

Ключові слова: СРСР, УРСР, ООН, ЮНЕСКО, РЕВ.

Обрати вигідний напрямок зовнішньої політики, здобути авторитет на міжнародній арені – надзвичайно складне завдання, яке стоїть перед керівництвом будь-якої держави. Міжнародна дипломатія – це свого роду мистецтво, яке вимагає високої освіченості і талановитості від людей, що його творять. Здійснюючи зовнішню політику, державні лідери повинні враховувати передусім інтереси народу, від імені якого вони виступають.

Зовнішньополітична діяльність УРСР у 1945-1964 рр. визначалася насамперед входженням її до складу СРСР. Як унітарна держава Україна не відхилялася від позицій, які займав Радянський Союз. Проте у післявоєнний період спостерігаємо певне розширення прав союзних республік у сфері зовнішньої політики.

Для сучасної Української держави, яка перебуває в пошуках вигідних напрямків зовнішньої політики, є важливим вивченням історичного досвіду міжнародних відносин. Саме це і визначає **актуальність** даного дослідження.

Автор поставив за **мету** показати, наскільки широким був простір прийняття самостійних рішень керівництвом УРСР щодо зовнішньої політики України.

Чимало дослідників торкалися зовнішньополітичного питання УРСР.

Доречно згадати: Є.Є. Камінського [3], В.М. Литвина [5], А.Г. Слюсаренка [6], Ю.І. Шаповала [1], О.Д. Бойка [4] та ін.

Після закінчення Другої світової війни Й. Сталін прийняв рішення щодо зміцнення стратегічних позицій СРСР у Європі. До радянської України відійшли українські етнічні землі зі складу Польщі та Чехословаччини. Мабуть, Сталін думав не тільки про геополітичні переваги просунення «радянської імперії» на Захід, але й про придушення українського руху у Західній Україні, яка перетворилась на ключовий центр опору комуністичному режиму. Щоб пом'якшити негативне враження у світі від кривавого протистояння у Західній Україні, показати толерантне ставлення Кремля до «державницьких» почуттів українців, а також з метою отримати додаткові механізми впливу у післявоєнних міжнародних організаціях Сталін наказав вивести Україну на міжнародну арену. В червні 1945р. вона стала членом ООН, отримавши певний рівень міжнародного визнання [1, с.21]. Україна надіслала свою делегацію на чолі з вірним сталінцем Д.Мануїльським (колишнім секретарем ЦК КП(б)У, який став міністром закордонних справ УРСР) на установчу конференцію ООН до Сан-Франциско.

Дебют України на міжнародній арені після довгих років відсутності, що став великою подією для українського суспільства, одночасно показав, що її делегація не має досвіду презентувати державу як незалежну міжнародну силу. Незважаючи на це, Мануїльський запропонував Хрущову, обмінятися дипломатичними представництвами з іншими країнами, щоб підняти престиж України та підготувати ґрунт для вступу до ООН інших радянських республік. Ейфорія від виходу України на міжнародну арену не призвела до реальних змін її

дипломатичного становища. Кремль не збирався посилювати роль УРСР у міжнародних відносинах [1, с.22]. Тому представницькі функції українських дипломатів були зовсім обмеженими.

У цьому контексті вельми цікавими є спостереження одного з керівників компартії Югославії М. Джиласа. Він пригадує, як після поїздки у 1945 р. до Москви повертався через Київ, і був здивований тим, що українським лідером є не українець: «Це було незвичайно навіть для нас, комуністів, які спроможні виправдати й пояснити усе, що здатне очорнити ідеальний образ нас самих, що серед українців, нації такої ж багато чисельної, як французи ... не знайшлось жодної людини, здатної бути прем'єром уряду... Ми були приголомшені та здивовані помітною русифікацією суспільного життя». Джилас підмітив, що не можна криваве зіткнення у Західній Україні пояснити лише впертістю українського націоналізму, інакше звідки йшла підтримка цього націоналізму, якщо усі народи СРСР були рівними? [2, с 138]

Проте молода українська дипломатія була досить активною. У липні 1946 р. вона бере участь у Паризькій мирній конференції, у лютому 1947 р. укладає мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією.

На Дунайській конференції 1948 р., що розглядала питання про права судноплавства на Дунаї, українська делегація, підтримуючи СРСР, виступила проти збереження конвенції 1921 р., яка забезпечувала привілейоване становище в цьому регіоні недунайських держав – США, Англії та Франції.

Навіть у розпалі «холодної війни» Україна виявила певну дипломатичну активність. Представники УРСР увійшли до Всесвітньої Ради Миру. У вересні 1951 р. у Києві відбулася перша Українська республіканська конференція прихильників миру. Україна підтримала прохання про вступ до ООН Цейлону та Лаосу. Українські дипломати в 50-ті роки ХХ ст. працювали в 16 міжнародних організаціях, підписали 60 мирних угод і конвенцій [4, с.491].

Іноземні гості лише інколи виявляли бажання подивитися власними очима на історичні пам'ятки Києва, коли вони приїжджали у справах в Москву. Спеціальний візит у Київ здійснив влітку 1956 р. генеральний секретар ООН Д.

Хаммаршельд, але метою його було протокольне ознайомлення з країною – членом ООН, не більше. Під час візитів в інші країни Д. Хаммаршельд завжди обговорював різноманітні проблеми, до яких мала стосунок очолювана ним організація. Тут же рамки візиту звузилися до екскурсійних. Повернувшись в Нью-Йорк після цього короткого візиту, генеральний секретар ООН написав: «Я шкодую тільки про те, що обставини не дозволили мені провести більше часу в Українській Радянській Соціалістичній Республіці й не дали мені можливості краще ознайомитися з Вашою багатою й прекрасною країною» [3, с.567].

У серпні 1961 р. до Києва з офіційним візитом прибув генеральний секретар ООН У.Тан. Проте він прибув сюди вже з Москви. Київ так сподобався У. Тану, що він повторив візит у зимову пору року – в грудні 1970 р. [3,с.568].

Коли учасником міжнародних організацій ставав СРСР, Москва турбувалася про те, щоб втягнути до них Україну. Активно українська делегація діяла в Постійній комісії ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), членом якої стала у 1954 р. Українські представники в ЮНЕСКО, включаючи тих, хто працював в апараті цієї організації на постійній основі, брали участь у підготовці рішень, пов'язаних з розвитком культурних зв'язків між країнами, ліквідацією неписьменності у країнах, що визволилися з-під колоніальної залежності, збереженням, охороною і популяризацією пам'яток культури тощо. За поданням делегації УРСР ЮНЕСКО прийняла рішення відзначити у березні-травні 1964р. на міжнародному рівні 150-у річницю від дня народження Т. Шевченка. Заключний акт торжеств з участю офіційних представників ЮНЕСКО відбувся наприкінці травня. Йому надали формат Міжнародного форуму діячів культури у Києві. УРСР брала участь також і в спеціалізованих організаціях ООН – Міжнародне бюро освіти (МБО), Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) та ін. [5, с.21-22].

У випадках, коли дії УРСР як члена ООН пов'язувалися з національними інтересами СРСР, союзні органи відстороняли представників МЗС УРСР і узгоджували потрібні документи замість них. Так, проект заяви уряду УРСР з приводу укладення радянсько-американського договору про заборону ядерних

випробувань узгоджувався безпосередньо з міністром закордонних справ СРСР А. Громико. А після погодження з ЦК КПРС і МЗС СРСР заступник міністра закордонних справ УРСР С. Сліпченко 8 жовтня 1963 р. поставив у Москві від імені України свій підпис під Договором про заборону ядерних випробувань в атмосфері, космічному просторі та під водою [3, с.575].

Одним із найважливіших результатів зовнішньополітичної діяльності Радянського уряду було розширення зв'язків і встановлення дружби СРСР з народами Азії і Африки, що скинули ярмо колоніалізму і стали на шлях самостійного розвитку. Радянський Союз допомагає цим країнам створити передумови для швидкого господарського і культурного піднесення, надаючи довгострокові кредити на пільгових умовах [8, с.313]. Тоді і реальні зв'язки України з іншими країнами в галузі економічних відносин розвивалися здебільшого по лінії Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). У цих зв'язках Україна виступала як частина Радянського Союзу. Виявити її участь у зв'язках між СРСР та іншими країнами – членами РЕВ не завжди вдається, оскільки в деяких випадках статистичні дані не мали зрізу по союзних республіках. Однак через те, що УРСР територіально прилягала до більшості країн РЕВ її участь у зовнішньоторгівельній діяльності СРСР-РЕВ була вагомою. У країни Центрально-Східної Європи спрямовувалося до 80 % українського експорту. Найбільше Україна експортувала сировинні ресурси, метал, паливо і сільськогосподарську продукцію. Натомість вона отримувала машини, устаткування, товари народного споживання. Поступово в українському експорті почала зростати частка продукції машинобудування. У 1964 р. розпочався експорт літаків ТУ- 124 і АН - 24 [6, с.416].

У другій половині 50-х рр. ХХ ст. країни РЕВ стали переходити від простих зовнішньоторговельних зв'язків до товарного обміну побудованому на міжнародному поділі праці. Це передбачало координацію народногосподарських планів по кожній галузі промисловості, встановлення кооперативних зв'язків і налагодження спеціалізації виробництва з урахуванням потреб і можливостей кожного учасника РЕВ [5, с.24].

Після підписання договору про закупівлю СРСР кубинського цукру у січні 1964 р., Хрущов разом із Ф.Кастро приїздить до Києва, та відвідує ще ряд міст України. В Києві Хрущов приймає міністра економіки та фінансів Франції Жіскара д'Естена. Весною з першим президентом Алжира А. Бен Беллою, Хрущов приїздить до Криму [7, с.269].

Поступово виявилися переваги України як регіону, що економічно об'єднував інші республіки СРСР з великими природними багатствами і країни Центрально-Східної Європи. У 1964 р. стали до ладу нафтопровід «Дружба» і перша черга об'єднаної електроенергетичної системи «Мир». Кремль намагався зміцнювати імперію не тільки силовими, а й економічними засобами. У таких випадках підприємствам, розташованим на території України, нав'язували економічно не вигідні умови співробітництва [5, с.25-26].

У випадках обмеження економічних інтересів республіки П. Шелест не боявся виступати проти окремих союзних міністерств та відомств, їх керівників. Він підтримував перспективу посилення ролі України на міжнародній арені, наприклад, у 1965р. звернувся до ЦК КПРС з пропозицією дозволити прямі зовнішньоекономічні торговельні зв'язки республіки з різними державами: «На нашу думку, у загальному плані зовнішньої торгівлі Радянського Союзу питання щодо організації зовнішньоекономічних зв'язків України із закордонними країнами заслуговує уваги. За останні роки незмірно зріс міжнародний авторитет Радянської України як суверенної держави, що є членом-засновником ООН та учасником багато чисельних міжнародних організацій. Радянська Україна займає видне місце у світовому промисловому виробництві та є одним з найбільших постачальників експортуємих Радянським Союзом товарів, але можливості республіки для розвитку зовнішньої торгівлі використовуються не повністю» [1, с.24-25].

Можна, звичайно, погоджуватися чи не погоджуватися з думкою західних істориків про те, що функції українського Міністерства закордонних справ були тоді суто «церемоніальними, декоративними та символічними», але слід визнати: оскільки Україна не була самостійною державою, то не могла мати незалежної

зовнішньої політики. На всій її міжнародній діяльності лежить печать лімітованості. Наркомат закордонних справ республіки створювався як зручний і безвідмовний додатковий інструмент для здійснення зовнішньополітичних намірів керівництва СРСР. На міжнародній арені Україна ніколи не відхилялася від позицій, які займав СРСР, що закономірно для унітарної держави, де домінує монополія центру щодо зовнішньої політики [4, с.491- 492].

Отже, як бачимо, Україні формально було надано право на встановлення прямих міжнародних відносин, обмін дипломатичними місіями, але відсутність реального суверенітету, справжньої державності республіки робили це право нездійсненим на практиці. Проте навіть за таких обставин вихід України на міжнародну арену, її вступ до ООН мав велике історичне значення для подальшої розбудови української державності.

Література:

1. Политическое руководство Украины 1938-1989 / Сост. В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, Ю.И. Шаповал, А. Вайнер. – М.: «РОССПЭН», 2006. – 544 с.
2. Джилас М. Беседы со Сталиным. – М., 2002. – С. 138.
3. Камінський Є.Є. Повоєнна дипломатія Української РСР // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.567-575.
4. Бойко О.Д. Історія України: Навч. посіб. 3-вид., вип. і доп. – К.: «Академвидав», 2006. – 688 с.
5. Литвин В.М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965) / В.М. Литвин. – К.: Вид. дім «Лі-Терра», 2004. – 272 с.
6. А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, Новітня історія України 1900 - 2000 рр. – К., 2002. – 416 с.
7. Медведев Р. Н.С. Хрущев. Политическая биография / Р. Медведев. – М.: «Книга», 1990. – 303 с.
8. Берхін І.Б., Біленький М.І., Кім М. П. Історія СРСР (епоха соціалізму) / І.Б. Берхін, М.І. Біленький, М.П. Кім / Навч. посібник для серед. Шкіл. Видання 2-ге.– К.: «Рад. школа», 1965. – 395 с.